

ÇOCUKLAR, KADINLAR VE GÖÇMENLER EKSENİNDE TÜRKİYE'DE ENFORMEL SEKTÖR SORUNSALI

Giriş

Kavramsal yapısına baktığımızda kayıt dışı çalışma; kendi işyerinde veya herhangi bir sektörde bağımlı çalışan olarak istihdam edilen kişilerin; ücret, mesai, özlük hakları gibi konularda devletin kurumlarının denetimi dışında kalan, ücretin veya çalışma gün sayısının eksik ya da hiç bildirilmediği resmi olmayan çalışmalar olarak tanımlanabilir (Çelik ve Güney, 2017). Kısaca tanımlayacak olursak enformel çalışma; kayıt dışı çalışmadır, diyebiliriz. Formel çalışma ise; devletin kurumlarının belirlediği standartlara uygun olarak faaliyet gösteren işletmelerin çalışma biçimidir. Ülkemizdeki istihdam biçimlerinde bazen kısmi olarak enformel çalışma da görülmektedir. Örneğin; formel olarak faaliyet gösteren bir firma, çalışanlarının maaşlarını resmi kurallara göre ödemektedir, fakat fazla mesai ücretlerini çalışanlarına doğrudan elden yani kayıt dışı olarak öderse, bu durum kısmi olarak enformel çalışmanın kapsamına girmektedir. Kayıt dışı çalışma genel olarak kurumsal olmayan, dükkân ya da atölye gibi küçük işletmeler tarafından tercih edilmektedir. Enformel çalışma ile ilgili, geçmişten bu yana küresel düzeyde pek çok çalışma yürütülmektedir. Ülkemizde ise, Sosyal Güvenlik Kurumu bünyesinde “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Daire Başkanlığı”, “ALO 170” ihbar hattı bulunmaktadır. Akademik çalışmalara da konu olan kayıt dışı çalışma ile ilgili; çok sayıda kitap, makale, tez, rapor vb. çalışmalar yayımlanmaktadır.

Kayıt dışı çalışma kapsamında genel olarak dezavantajlı gruplar olarak niteleyebileceğimiz gruba; kadınlar, çocuklar, engelliler, eski hükümlüler, yabancılar gibi kesimleri dâhil edebiliriz. Fakat biz çalışmamızın kapsamı gereği; çocuklar, kadınlar ve göçmenlerin genel olarak enformel sektördeki yeri ve karşılaştığı sorunları inceleyeceğiz.

1. Türkiye’de Enformel Sektör

Ülkemizde enformel sektörün oluşma süreci 1945 yılına kadar geriye götürülebilir. Bu dönemde kırdan kentlere göç sonucunda, sanayi ve hizmet sektöründe iş bulamayan insanlar daha çok sokak satıcılığı, hamallık gibi kent ekonomisinin marjinal olarak tanımlanabilecek enformel işlerinde çalışmışlardır. 1950’li yıllar ise, ülke ekonomisinin tarımsal üretim üzerinden dünyaya açılmaya başladığı bir dönem olmuştur. Enformel sektör ülkemizde, 1960-1980 yılları arasında ekonomik sisteme ucuz işgücü sağlamış, üretim ve tüketim düzeyinde iç pazarın sürdürülebilirliğine önemli katkılar yapmıştır. 1980 sonrası dönemde ise, ülkemizde enformelleşme süreçleri yaygınlaşmış ve güçlenmeye devam etmiştir (Güneş, 2013). Ülkemizde enformel sektörün gelişmesinde etkili olan başlıca unsurlar şunlardır; hizmetler sektörünün genişliği, tüm sektörlerde küçük işletmelerin yaygın olması, göçün de etkisiyle oluşan hızlı nüfus artışı, bölgesel eşitsizliklere bağlı olarak ortaya çıkan göç, düzensiz ve çarpık kentleşme, işsizlik ve düşük gelirli işler, yüksek enflasyon ve gelir dağılımındaki sorunlar, ekonomik istikrarsızlık, küresel ve ulusal düzeyde etkili olan ekonomik krizler, işletmeler üzerindeki vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin baskısı, işletmelere yönelik bürokratik işlemlerin fazlalığı, standart dışı çalışma şekillerinin artışı, işçi sendikalarının işvereni baskılayan tutumları, kurumlar arası koordinasyon ve işbirliği eksikliği, çalışanların bilgi düzeyinin yetersizliği gibi, çok sayıda neden sayabiliriz. Kayıt

dışı istihdamın artışı; iş yasaları, vergi, örgütlenme ve toplu pazarlık açısından önemli sorunlara da yol açmaktadır. Ayrıca kayıt dışı istihdam sosyal güvenlik açıklarını artırarak, sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Tüm sektörlerde yaygınlaşan kayıt dışı istihdam içinde; kadınlar ve çocuklar yer almakta, ayrıca çevre ülkelerde yaşanan siyasi belirsizlikler, ekonomik krizler ve savaşlar sonucu 1990'lı yıllardan bu yana kayıt dışı istihdam içinde, göçmenler de yoğun olarak yer almaya başlamışlardır (Tokol, 2013).

Ülkemiz gelişmişlik düzeyi bakımından gelişmekte olan ülkeler grubunda yer almaktadır. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerde enformel sektörün genişliği göze çarpmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yukarıda saydığımız nedenlerin de etkisiyle enformel sektör her geçen gün genişlemektedir. Ulusal düzeyde değerlendirdiğimizde, enformel sektörün gelişmesindeki ana neden olarak yoksulluk öne çıkmaktadır. Ülke ekonomisi ne denli güçlü ise formel sektörün payı o derece artacak, enformel sektörün payı ise daralacaktır.

2. Çocuklar

Ülkemizde çocuklar; yoğun olarak enformel sektörde faaliyet gösteren işletmelerde istihdam edilmektedir. Bu kapsamda ekonomik dalgalanmalar, krizler ve yoğun göçlerle birlikte yoksul aileler, çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca küçük ve kayıt dışı çalışan işyerleri tarafından çocuk işgücü, ucuz işgücü olarak görüldüğünden enformel sektör tarafından tercih nedeni olmaktadır. Herhangi bir meslek eğitiminin söz konusu olmadığı, düzensiz bir istihdam biçimine sahip olan enformel sektörde çocuklar, bazen yasadışı işlerde de çalıştırılmaktadır. Ekonomide işsiz ya da eksik istihdam edilen ailelerin çocukları, enformel sektörde görece daha düşük ücretle otoriteyi sorgulamaksızın, kendilerine ne söylenirse onu yapmaktadırlar. Yetişkinlere göre daha güçsüz ve yumuşak başlı olan çocukların, baskıya karşı örgütlenmeleri de mümkün değildir. Bu şekilde pek az karşı tepki veren çocukların, fiziksel anlamda istismar edilmeleri de mümkün olmaktadır (Çöpoğlu, 2018).

Ülkemizde çocuk işçiliği konusunda sosyolojik anlamda ciddi sorunlar bulunmaktadır. Kırsal kesimde çocuk işçiliğinin farklı biçimleri ortaya çıkmaktadır; bu bağlamda kayıt dışı istihdamın köy tarafında yer alan mevsimlik tarım işçileri grubunda, maalesef çocuklar da yer almaktadır. Kırsal kesimde çocuklar zorunlu eğitim süresinin dışında kalan zamanlarda ailelerine katkı sağlamak amacıyla, mevsimlik işlerde aileleri ile birlikte günlük yevmiye usulü çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Kentlerde ise çocuklar; sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe küçük işletmelerde kayıt dışı ve ucuz işgücü olarak çalıştırılmakta, kırdan kente göçle birlikte sayıları ciddi boyutlara ulaşan sokak işlerinde çalışan çocuklara da rastlamak mümkündür. Çocuk işçiliğinin var olma nedenleri arasında pek çok unsur sayabiliriz, bu bağlamda; başta yoksulluk olmak üzere, eğitimle ilgili nedenler, göç ve göçe bağlı nedenler, işsizlik, geleneksel bakış açısı, mevzuat eksikliği, denetim yetersizliği, işverenlerin maliyetlerini düşürme düşüncesi, çocuk işçi çalıştırma nedenleri arasındadır. Çalışmaları nedeniyle eğitimden kopan, çalışma ortamları genellikle iş sağlığı ve güvenliği kurallarına uymayan, çalışma ortamında eğitimin bir parçası olarak şiddetle karşılaşabilen, uzun süre düşük ücretlerle çalıştırılan çocuklar, ayrıca sokakta çalışmaları halinde taciz, zararlı maddelere alışma gibi tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadır.

3. Kadınlar

Ülkemizde kadınlar; genellikle enformel sektörlerde ve standart olmayan işlerde çalışmakta, kayıt dışı istihdamda kadınlar, erkeklerden daha fazla yer almaktadır. Ev eksenli çalışma, kadınların enformel sektörde en yaygın olarak başvurduğu çalışma biçimidir. Ülkemizde kadınlar, gelirlerinin büyük bir kısmını günlük ihtiyaçlarını karşılamakta kullanmakta, bu durum da kadınların kendi gelişimlerine yatırım yapmalarına engel olmaktadır. Özellikle eğitim düzeyi düşük olan kadınlar, formel sektörler tarafından istenen becerilere sahip olmadıklarından, çok fazla beceri gerektirmeyen ev işlerinde veya çocuk bakıcısı olarak çalışmaktadırlar. Ayrıca bu sektörlerde çalışan kadınların pek çoğunun, sigorta ve özlük hakları bulunmamaktadır. Türkiye'deki iş kollarında erkekler yönetici, kadınlar ise yardımcı konumunda bulunmaktadır. Kadının en düşük oranla çalıştığı meslek ise, üst düzey yöneticiliktir. Cinsiyet ayrımcılığının eğitim alanına yansımaları sonucunda, kadınlar eğitimde fırsat eşitliğinden yararlanamamakta; nitelikli işlerde çalışmamaktadırlar. Çalışan kadının vasıflı işlerin getirdiği bilgi ve beceriyle donatılmamış olması, eş ve annelik görevlerini üstlenmesi, iş gücüne katılımını, işinde yükselmesini ve uzmanlaşmasını engellemektedir (Erkek ve Karagöz, 2009).

Toplumbilimsel açıdan ülkemizde kadın istihdamı ile ilgili ciddi sorunlar bulunmaktadır. Toplumsal kültürümüzün ataerkil cinsiyet temelli olmasından dolayı, işgücü piyasasının cinsiyet temelinde ayrışması sonucu, kadınların kadın meslekleri olarak bilinen genel olarak düşük statülü ve ücretli mesleklerde yoğunlaşmaları; bir bölümü kadına özgü, bir bölümü kalıplaşmış önyargılardan kaynaklanan nedenlerle, kadınların mesleklerinde üst kademelere terfi edememeleri; aynı şekilde bir bölümü kadına özgü, bir bölümü toplumsal yapı, bir bölümü sendikalardan kaynaklanan nedenlerle, kadınların işkollarında örgütlenememeleri; işyerlerinde toplumun kadına bakış açısına bağlı olarak, cinsel tacize uğrama, mobbing ve ayrımcılığa uğrama olasılıklarının yüksek olması; işten çıkarılmalarda kadınların erkeklere göre daha dezavantajlı olmaları, kadınların ücretsiz aile işçisi olarak çalışması sonucu kayıt dışı istihdamda sosyal güvencelerinin olmaması, bu sorunlar kapsamında sayılabilir.

4. Göçmenler

Ülkemize çalışmaya gelen göçmenlerin çoğunun çalışma izni olmadığından, büyük bölümü enformel sektörde istihdam imkanı bulmaktadır. Çalışma iznine sahip olan göçmenlerin istihdam oranı, çok az bir kısmı oluşturmaktadır. Ülkemizdeki göçmenlerin çalışma alanları; sanayi ve hizmetler grubunda yoğunluk kazanmakta, tarım alanında daha az rastlanmaktadır. Özellikle büyük kentlerde çok sayıda yabancı kadının, ev hizmetlerinde yani temizlik, çocuk bakımı gibi işlerde çalıştığı gözlenmektedir. Ayrıca önemli oranda yabancı kadının fuhuş yaptıkları ve geçimlerini bu yolla sağladıkları bilinmektedir. Özellikle küçük işyerlerinde yoğun olarak, yabancıların kaçak çalıştığı gözlenmektedir. Türkiye'ye gelen yabancıların, mevcut yüksek oranlı işsizliğin katkısı ile enformel piyasalarda daha düşük ücret düzeyinden çalışmaya başladıkları görülmektedir. Türkiye'ye gelen yabancıların çalışma nedenleri arasında, en sık karşılaşılan nedenin kendi ülkelerindeki yüksek işsizlik ve mevcut işlerdeki ücretlerin düşüklüğüdür (Lordoğlu ve diğerleri). Ülkemiz, uluslararası göç hareketliliğinin merkezinde yer alan transit bir ülkedir. Ülkemiz 1950-1970 yılları arasında, işçi göçü ile göç veren ülke konumundan çıkarak, dünyanın en büyük göçmen nüfusuna sahip ülke durumuna dönüşmüştür. Göçmenlerin güvencesiz ve ucuz

işgücü olarak özellikle kayıt dışı sektörlerde enformel işgücü olarak istihdama katılması, hiç şüphesiz emek sömürüsünün bir göstergesidir. Kimi göçmenlerin karın tokluğuna bile çalıştıkları görülmektedir. Göçmenler içinde kadın ve çocuk işgücü, diğer emek türlerine göre daha fazla sömürüye, istismar ve şiddete maruz kalmaktadır. Ayrıca göçmenler, istihdamda ayrımcılığa ve dışlanmaya da maruz kalmaktadır. Yerel halkta işlerinin elinden alındığı düşüncesinin gün geçtikçe şiddetlenmesi, kimi zaman halk ile göçmenler arasında, şiddete varan olaylar yaşanmasına neden olmaktadır. İstihdamdaki göçmenlerin güvenceden yoksun yaşamları; emek sömürüsü, emek gaspı ya da çoklu sömürü süreçlerine müdahale edebilme gücünü elinden almaktadır (Aygül, 2018).

Göçmenler çeşitli nedenlerle ülkelerinden ayrılmak zorunda kalarak, daha iyi bir yaşam sürdürmek adına başka ülkelere göç etmektedir. Bu bağlamda göç ettikleri ülkelerde yaşamını sürdürmek için çalışmak zorundadırlar. Göçmenlerin çalışma alanı genellikle kayıt dışı sektörlerde yoğunluk kazanmakla birlikte, birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Çalışma şartları genellikle belli standartlara sahip olmayan, sağlıksız işlerde çalışan göçmenler, maalesef toplumsal dışlanma ile de mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Genel olarak vasıfsız işlerde istihdam edilen göçmenlerin, çok az bir grubu oluştursa da gelir seviyesi iyi durumda olanlar ise, ülkemizde kendi işyerlerini de açabilmektedir. Fakat genel anlamda ülkemizde yaşayan göçmenlerin büyük kısmı, kayıt dışı olarak istihdam edilmektedir. Kırsal kesimde yoğun olmamakla birlikte mevsimlik tarım işçisi olarak; kentlerde ise inşaat işçisi, hamallık, seyyar satıcılık, sokak işleri gibi kayıt dışı işlerde istihdam edilmektedir. Kayıt dışı çalışan göçmenler, çalıştığı yerlerde düşük ücretlerde çalışmakta, mobbing ve taciz gibi uygulamalarla da karşı karşıya kalabilmektedir. Toplumsal bağlamda değerlendirdiğimizde göçmenler; ülke nüfusunun ve kentleşmenin artmasına, kamu hizmetlerinin ve maliyetlerinin artmasına, düşük ücretlerle çalıştırılmalarından dolayı işsizliği de tetiklemektedirler.

Sonuç

En genel anlamıyla kayıt dışı çalışma resmi olmayan çalışmadır, diyebiliriz. Ülkemizde gelişmekte olan bir ülke olmasından dolayı, enformel sektör gözle görünür düzeyde kendini göstermektedir. Kayıt dışı çalışma genel olarak; çocuklar, kadınlar ve göçmenler tarafından tercih edilmektedir. Kayıt dışı istihdam biçimi ülke ekonomisine formel sektör kadar katkı sağlamamaktadır. Daha çok kurumsal olmayan küçük işletmeler tarafından tercih edilen kayıt dışı çalışma, enformel çalışan işverenler tarafından bir avantaj olarak görülse de, ülke ekonomisi ve çalışanlar tarafından durum böyle değildir. İstihdamın enformel sektöre kaymasında en önemli faktör yoksulluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak; kırdan kente yaşanan göç, nüfus artışı, düşük eğitim düzeyi, vasıfsız işgücü potansiyeli gibi nedenler, kayıt dışı istihdamın artmasında etkili olmaktadır. Kayıt dışı istihdamın ilk grubunu oluşturan çocuklar; köylerde ailelerine katkı sağlamak amacıyla, yevmiye usulü olarak tarımda mevsimsel olarak çalışmaktadır. Kentlerde ise; sanayi, ticaret ve hizmet alanlarında ya da sokak işlerine çalışmaktadırlar. Çocuklar kayıt dışı istihdamda çalışmalarını nedeniyle eğitimden kopan, çalışma ortamları genellikle iş sağlığı ve güvenliği kurallarına uymayan, çalışma ortamında eğitimin bir parçası olarak şiddetle karşılaşabilen, uzun süre düşük ücretlerle çalıştırılan çocuklar, ayrıca sokakta çalışmalarını halinde taciz, zararlı maddelere alışma gibi tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadır. Kayıt dışı istihdamın diğer grubunu oluşturan kadınlar; genellikle enformel sektörlerde ve standart olmayan işlerde çalışmaktadır. Özellikle eğitim düzeyi

düşük olan kadınlar, formel sektörler tarafından istenen becerilere sahip olmadıklarından, çok fazla beceri gerektirmeyen ev işlerinde veya çocuk bakıcısı olarak çalışmaktadır. Enformel sektörde kadınlar; toplumsal yapımızın ataerkil kodlarla kurulmuş olmasından dolayı, pek çok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Bunlar arasında; işyerinde taciz, mobbing, şiddet gibi örnekleri sayabiliriz. Kayıt dışı istihdamın diğer grubunu oluşturan göçmenler ise; enformel sektör tarafından güvencesiz ve ucuz işgücü olarak tercih edilmektedir. Kırsal kesimde yoğun olmamakla birlikte mevsimlik tarım işçisi olarak; kentlerde ise inşaat işçisi, hamallık, seyyar satıcılık, sokak işleri gibi kayıt dışı işlerde istihdam edilmektedir. İstihdamdaki göçmenlerin güvenceden yoksun yaşamları; emek sömürüsü, emek gaspı ya da çoklu sömürü süreçlerine müdahale edebilme gücünü elinden almaktadır.

Son tahlilde çalışmamızın konusu gereği kayıt dışı çalışma; toplumbilimsel açıdan hem doktrinler, hem de pragmatik olarak hâlen üzerinde çalışılması ve çözüm üretilmesi gereken bir alan olarak önemini korumaktadır. Enformel sektör üzerinde devletin kurumlarının denetimi artırılarak, etkili bir şikâyet sisteminin kurulması kayda değer gelişmeler sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aygül, H.H. (2018). “Mülteci Emeğinin Türkiye İşgücü Piyasalarındaki Görünümü ve Etkileri”. **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**. 9(20):68-82.
- Çelik, E. ve Güney, A. (2017). “Kayıt Dışı İstihdam Olgusu Ve Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam”. **İktisadiyat Dergisi**. 1(1): 213-248.
- Çöpoğlu, M. (2018). “Türkiye’de Çocuk İşçiliği”. **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. 1(14): 357-398.
- Erkek, S. Ve Karagöz, H. (2009). **Kadının İş Hayatındaki Yeri ve Karşılaştığı Sorunlar**. Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi: Konya.
- Güneş, F. (2013). “Enformel Sektör/Ekonomi”. Veysel Bozkurt ve Fatime Güneş (Ed.). **Ekonomi Sosyolojisi**. ss.67-93. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Lordoğlu, K. ve Diğerleri. (2004). “Türkiye’de Enformel İstihdam ve Yabancı Kaçak İşgücü”. **UGİNAR Proje Raporu**. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Tokol, A. (2013). “Günüümüz Türkiye’inde Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları”. Mehmet Zencirkıran (Ed.). **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**. ss.447-467. Bursa: Dora Yayıncılık.